

Zelfstandig denken op gezag

Frans Marx, Rudolf Steiner als filosoof: Een kritiek op zijn kennisleer. Uitgeverij Cypres, Amstelveen 1987

Recensie Andreas Burnier

Het levenswerk van Dr. Rudolf Steiner (1861-1925), de anthroposofie, vormt op zichzelf een driedig bouwwerk, dat hij overwegend chronologisch heeft opgetrokken. Het begint, in de negentiende eeuw, met een kennistheoretisch, filosofisch fundament, dat door Steiner werd beschouwd als de noodzakelijke basis voor zijn anthroposofie. Met name zijn boeken *Grundlinien einer Erkenntnistheorie der Goetheschen Weltanschauung* (1886) en zijn *Philosophie der Freiheit* (1894; een bewerking van zijn dissertatie van 1891) zag hij zelf als essentieel.

Vervolgens ontvouwde Steiner, van het begin van de twintigste eeuw tot en met de Eerste Wereldoorlog, zijn modern-westerse, christelijk- esoterische systeem: zijn op bovenzinnelijke ervaringen gebaseerde mens- en wereldbeeld, zijn aanwijzingen voor meditatieve scholing, zijn leer van karma en reïncarnatie.

Ten slotte, in de derde en laatste fase, krijgen de toepassingen van anthroposofische inzichten op tal van gebieden: van landbouw tot onderwijs, van geneeskunde tot economie, van beeldende kunst tot dramatische kunst, de volle aandacht.

Ongetwijfeld heeft Steiner zich in latere stadia ook nog wel over de preoccupaties van voorgaande jaren uitgelaten, maar globaal is als beeld voor de verschuiving van zijn aandacht en activiteit van toepassing: eerst de kentheoretische wortels, dan de anthroposofische boom, en ten slotte de toepassings-vruchten.

Voor sommige mensen, namelijk voor devoot-gelovige anthroposofen, is alles wat Steiner op welk gebied dan ook heeft gezegd of gedaan, van een onfeilbare perfectie. Als zij al ergens kritiek op hebben of iets niet begrijpen, zullen zij dat wijten aan hun eigen onvolmaakte bewustzijnsontwikkeling, nimmer aan een menselijk tekort of een fout van Steiner.

Felle tegenstanders van de anthroposofie vormen de andere pool: zij verwerpen a priori alles wat Steiner heeft geschreven, gezegd, of op praktisch gebied geïnitieerd. Met beide categorieën valt uiteraard niet te praten. Voor de eerste geldt overigens, dat zij zondigen tegen de leer van hun meester, die wilde dat iedereen haar of zijn kritische vermogens te allen tijde volledig intact zou laten. Maar zoals de volgelingen van de godsdienst der Liefde, het christendom, zich vaak het meest haatdragend, bloeddorstig en wreed van al hebben betoond tegen andersdenkenden en zelfs elkaar, zo is het ook psychologisch mogelijk dat volgelingen van een leraar die steeds wees op het belang van zelfstandig, kritisch denken, tot slaafse, dogmatische sectariërs worden.

Gelukkig bestaan er, ook onder anthroposofen of in de anthroposofie geïnteresseerden, velen die de moed hebben kritisch te blijven. Misschien zijn zij redelijk enthousiast over de anthroposofische landbouwmethoden of het door Steiner ontworpen onderwijssysteem, maar

verwerpen zij vele uitingen van anthroposofische kunst als kunst. De laatste kan in hun ogen wel therapeutische of didactische waarde hebben, maar doet hun vaak dogmatisch, cerebraal en oncreatief aan. Zo zullen sommigen ook meer zien in Steiners inhoudelijke esoterische mededelingen dan in zijn meditatieve aanwijzingen, of vice versa. En de een is vooral geporteerd voor de door Steiner als zodanig geschreven boeken, de ander voor (sommige van) zijn achteraf gebundelde voordrachten.

Hoewel het niet erg gebruikelijk of geaccepteerd is onder anthroposofen openlijk kritiek te uiten op enig idee of enige mededeling van Rudolf Steiner of op de talloze door hem geïnspireerde activiteiten, is dit toch niet zonder meer uitgesloten. Vaak wordt de kritiek omzichtig verpakt, of buitenstaanders onthouden, maar van 'nieuwe' ideeën, met name op de toepassingsgebieden, is men beslist niet geheel afkerig.

Tot nieuwe ideeën op het inhoudelijke esoterische gebied voelt evenwel vrijwel niemand zich geroepen, want als er ergens weinig spiritueel voortgeschreden zijn te vinden, dan is het wel in anthroposofische kringen. De anthroposofie leidt tot vele goede dingen, maar zelden tot het gevoel bij de volgelingen dat zij iets hebben bereikt dat ook maar bij benadering aan Steiners geestelijke vermogens en kennis kan tippen. Een in eigen oog mislukte of althans nauwelijks voortgeschreden leerling kan bezwaarlijk de leraar gaan corrigeren of aanvullen. Op de toepassingsgebieden kan vernieuwing of kritiek, mits met mate, er nog wel mee door voor niet al te blind-dogmatische anthroposofen. Steiner zelf zou dit immers hebben toegejuicht. Ook op het inhoudelijk- esoterische gebied zou vernieuwing, kritiek of aanvulling in principe denkbaar zijn, al acht in de praktijk vrijwel geen anthroposoof zich daartoe competent. (Steiner zelf wees er op, dat de vorm waarin hij zijn bevindingen weergaf tijdgebonden was en dat ook nieuwe inhouden later mogelijk zouden zijn.)

Op het gebied van het kennistheoretische fundament liggen de zaken echter uiterst moeilijk. In de kentheorie die Steiner als basis voor de latere anthroposofie ontwikkelde, wordt geen enkel beroep gedaan op enige bovenzinnelijke ervaring of inzicht. Zij is een puur filosofisch systeem, dat, zoals alle filosofische systemen, op logische, linguïstische, historische en eventueel empirische criteria kan worden getoetst. Maar juist van zijn 'filosofie van de vrijheid' meende Steiner dat zij niet of nauwelijks tijdgebonden was, dat zij iedere toets der kritiek kon doorstaan en bovenal dat zij een unieke grondslag vormde voor zijn westers-esoterische systeem dat aan het denken een centrale plaats gaf. Wie daaraan zou tornen, zou de hele anthroposofie zoals Steiner die zelf opgebouwd zag, onderuit halen.

Nu zijn voor een onbevangen beschouwer, niet erop uit de anthroposofie te bestrijden, noch haar tot iedere prijs en desnoods tegen beter weten in te verdedigen, twee dingen evident:

* Steiners kentheorie, zoals hij die in een aantal boeken, culminerend in de *Philosophie der Freiheit* heeft ontvouwd, blijkt een uiterst tijdgebonden onderneming te zijn, waarin ook nog, zelfs gegeven de maatstaven en gebruiken van zijn tijd, eclatante fouten en tekorten zijn aan te tonen;

* Steiners poging zijn esoterische systeem een vast exoterisch fundament te geven op kentheoretisch niveau, is daarmee mislukt. Als filosofisch voldoende geëquipeerde anthroposofen (daarvan zijn er zeker in het Duitse taalgebied ettelijke) dat zouden durven en willen, zouden zij een poging kunnen doen Steiners filosofie van de vrijheid zo te herschrijven, dat deze naar huidige maatstaven wellicht een exoterisch uitgangspunt kan vormen voor de kerninhoud van de anthroposofie. Er blijft echter ook dan (gesteld dat de poging zou lukken) een veel centraler probleem over dan de vraag of het mogelijk is Steiners kentheoretische visie liefdevol te verbeteren en aan te vullen, zoals men dat op concretere toepassingsgebieden van de anthroposofie soms wel durft en doet. Dat is de vraag, of een zo op het ‘denken’ stoelend systeem inderdaad een poort kan zijn naar bovenzinnelijke ervaringen, naar het herverbinden van de ‘geest buiten ons’ met de ‘geest in ons’ om het Steineriaans te zeggen. Op het eerste punt: de ernstige zo niet hopeloze gebreken van Steiners kentheorie, is recent uitgebreid ingegaan door Frans Marx, wiskundige, die met groot geduld en tamelijk fair alles nog eens op een rijtje zet. Zelfs als men het op onderdelen niet met Marx eens is (en welke filosofisch geëngageerde denker is het ooit geheel met een ander eens?), zal men moeten erkennen dat een aantal van de door Frans Marx tegen Steiners betoog gehanteerde argumenten overtuigend zijn. Als anthroposofie niet een geloof is van dogmatische sectariërs, maar een ‘geesteswetenschap’, zoals Steiner graag wilde, zal men dat ruiterlijk moeten toegeven.

Uiteraard achten vele i.c. Nederlandse anthroposofen zich niet competent tot een kentheoretisch oordeel pro of contra Steiner. Voor zover zij de *Philosophie der Freiheit* nooit geheel hebben kunnen bevatten en volgen, wijten zij dat aan hun eigen tekortschietende wijsgerige training of denkvermogen. De gedachte dat dit boek in de kern een Duitse dissertatie is geweest, steunt hen dan in hun vertrouwen dat het wel goed zal zijn.

Het laatste ‘gezagsargument’ biedt uiteraard een bijzonder zwakke basis. Er zijn, ook in Duitsland, ook in de vorige eeuw, talloze dissertaties geschreven waarvan de inhoud later voor correctie vatbaar bleek of waar de promotores zelfs op dat moment al niet geheel en al achter konden staan. Een proefschrift is een bewijs van ambachtelijke academische bekwaamheid. Het is niet zo dat een promotor graag inhoudelijk verantwoordelijk zou worden gesteld voor de inhoud van de geschriften van haar of zijn promovendi. Tot bij de openbare verdediging toe, kan de promotor zich (zeer) kritisch uitlaten over het inmiddels ‘goedgekeurde’ werkstuk van de jonge doctor in spe. Bij het academische spel hoort, dat men ook mensen aan het woord laat, i.c. laat promoveren, op wier feitenkennis, visie of betoog wellicht van alles is aan te merken, maar die zich bekwaam weren en er blijk van geven op een bepaald (eventueel ‘veelbelovend’) niveau in het vak bedreven te zijn. Hoe dat in Steiners geval concreet is verlopen, is mij niet bekend. Maar zelfs al zou hij van wereldberoemde professoren unaniem *cum laude* hebben gekregen, dan nog is dat geen inhoudelijk argument pro of contra zijn standpunten. Wie dat zou denken, is een gezagsgetrouwe gelovige en heeft van wetenschap, materiële zowel als geestelijke, totaal niets begrepen. Wetenschap is een open systeem: voortdurend onderhevig aan correctie, herziening en eventueel radicale vernieuwing. Wie denkt dat wetenschap, op welk gebied dan ook, een vorm

van gefixeerd, onfeilbaar weten is (en dit kan gelden zowel voor overtuigde materialisten en neopositivisten als voor talloze anthroposofen), is een verstarde *true believer* geworden, in plaats van een serieuze student of onderzoeker.

Waarom wilde Rudolf Steiner een kentheorie presenteren als solide grondslag voor zijn westers-esoterische leer, de anthroposofie? Ik denk, dat verschillende motieven samenkwamen. Op het persoonlijke vlak was Rudolf Steiner, en iedereen die zijn geschriften leest, zal dat kunnen vaststellen, een uitgesproken ‘denktype’ in de psychologische betekenis. Hij had, kort gezegd, een natuurlijke, persoonlijke affiniteit tot het in eerste instantie denkend benaderen van de problemen die zich van buiten af of innerlijk aan hem voordeden. Deze volstrekt neutrale psychische eigenschap (mensen zijn nu eenmaal overwegend het ene of het andere psychologische type, de gevoelsmens en de doener of observator even goed als het intuïtieve type of het denktype) kwam Steiner goed van pas in het Duitse wijsgerige klimaat van zijn tijd. Algemeen was men ervan overtuigd, sinds Kant, dat uitspraken over ‘de wereld’ in de ruimste zin: dat wil zeggen ontologische, metafysische en fundamenteel-wetenschappelijke uitspraken, hetzij geen ware inzichten konden bieden (maar alleen de structuur van het menselijke kenvermogen zelf spiegelden), óf gebaseerd moesten zijn op een kentheorie die de beperkingen en grenzen van het menselijke kenvermogen, door Kant zo overtuigend aangetoond, doorbraken. Zoals vele mensen in onze tijd zullen vinden dat een individu uiteindelijk nooit of uitermate moeilijk buiten haar of zijn psychologisch gegeven grenzen en beperkingen zal kunnen treden, zo vond men in Steiners tijd, dat Kant had aangetoond dat de mens gevangen zit in de wereld van haar eigen denkstructuren. Wie de gevangene wilde bevrijden (en dat wilde Steiner) moest óf Kant weerleggen (wijzen op interne inconsistentie in het Kantiaanse systeem) óf de middelen aangeven waardoor de mens toch uit haar Kantiaanse denkcocon kan ontsnappen. Beide pogingen zijn tot ver in de twintigste eeuw herhaaldelijk, met meer of minder succes, ondernomen. In de meeste gevallen werd, met name in de Duitse wijsbegeerte van de negentiende eeuw, echter aangenomen dat alleen een kentheorie de basis kon vormen voor een metafysica en niet omgekeerd. Of je nu mededeelt dat de wereld bestaat uit de producten van Gods Wil of uit ‘taalspelen’, uit blinde atomen of uit de werkzaamheden van engelhiërarchieën, de vraag sinds Kant was altijd: ‘Hoe weet je dat dat écht zo is, hoe heb je toegang verkregen tot die laatste waarheden, met welke middelen heb je de ingebakken beperkingen van het menselijke kenvermogen kunnen doorbreken?’

Steiner had zeer veel te melden, op grond van zijn uitzonderlijke helderziende ervaringen, wat andere westerlingen nieuw en vreemd en in strijd met de *common sense* zou voorkomen. Natuurlijk had hij datgene wat hij wilde mededelen als een ouderwetse Meester anderen op gezag kunnen melden. Maar Steiner was een in de westerse wetenschap van zijn tijd geschoolde academicus en bovendien een denktype. Zijn doel werd, de beperkingen die Kant aan het menselijke kenvermogen had toegekend te ontkennen, en te laten zien dat het menselijke denken wel degelijk toegang heeft tot de hoogste en laatste waarheden. Wie goed denkt, kent in zijn visie

de wereld écht: zowel in haar zintuiglijke aspect (dit was wat Steiner met Goethe verbond) als in haar bovenzinnelijke gedaante. Het denkvermogen van de mens biedt een unieke, namelijk volbewuste poort ook tot de hoogste en laatste realiteiten.

Wie Steiners kentheorie aandachtig en kritisch leest, zoals onder andere nu Frans Marx heeft gedaan, zal zien dat Steiner, ongeacht wat hij zelf ambieerde, net als iedere andere filosoof die zo'n poging heeft gewaagd (van Descartes tot Hume tot Kant), niet een kentheorie uit het niets kon opbouwen, maar moest uitgaan van (impliciete, hem zelf onbewust blijvende) metafysische assumpties. In Steiners geval zijn die assumpties, kort samengevat, als volgt:

De ervaringswereld van de mens kent twee polen: de van buiten, van objecten komende waarnemingen en de van binnen opkomende gedachten daarover. De mens ervaart de wereld derhalve in eerste instantie als essentieel buiten zichzelf staande: met haar gedachten probeert zij naar beste kunnen de waarnemingen te ordenen, te benoemen en in onderling verband te brengen. Maar wat de relatie is van haar ideeën, begrippen en redeneringen tot de wereld zoals zij 'werkelijk' is (ongeacht onze gedachten daarover) lijkt niet te achterhalen. (Kants kerker.) Hier tegenover kan worden gesteld, dat de mens deelheeft aan één ongebroken realiteit waarin geest en materie, denken en waarneming, een (Goetheaanse; monistische) totaliteit vormen. Deze eenheid doet zich echter aan ons bewustzijn voor als een gescheiden dualiteit. Ons menselijk bewustzijn is het tweesnijdende zwaard dat de in werkelijkheid absolute eenheid van het Al aan ons doet verschijnen als een hopeloos gescheiden wereld: ons eenzame, in allerlei opzichten beperkte en gekerkerde Ik tegenover een onbereikbare realiteit daarbuiten, waarover geen laatste uitspraken kunnen worden gedaan. Wie echter toegang heeft (via haar of zijn, eventueel bovenzinnelijke, zintuigen) tot de waarnemingswereld en wie toegang heeft, via haar/zijn denken tot de wereld van de geest waaraan de menselijke gedachten ontspringen en deelhebben, kan in zich de unio mystica voltrekken. De door ons eigen bewustzijn gekliefde wereld kan weer heel worden, als (zuivere) waarneming en (zuiver) denken in de kennis (het product van hun vereniging) tezamen komen. (Tot zover Steiners metafysische assumpties.)

Als dit niet de metafysica is van iemand die in jungiaanse termen een, waarschijnlijk extravert, denkttype moet worden genoemd, dan weet ik het ook niet meer. Juist dit verklaart waarom Steiner dacht dat alles in zijn systeem, tot de laatste esoterische waarheden toe, ter discussie stond, maar niet zijn 'kentheorie'. Op veel gebieden kunnen wij correcties verdragen, maar het is bijna onmogelijk de relativiteit van je diepste werkelijkheidservaringen in te zien. (Steiners misprijzen jegens 'gevoelsmystiek' is een andere indicator voor zijn eigen voorkeuren.)

Op zichzelf maakt het Steiners kentheorie niet beter of slechter dan welke andere ook, dat zij -in zijn geval zo evident- vanuit een bepaalde persoonlijke betrokkenheid is ontstaan. Dit is onvermijdelijk en hoeft aan het (desnoods relatieve) inhoudelijke waarheidsgehalte of de juistheid der redeneringen niets toe of af te doen. Helaas gaat dit veel meer op voor Steiners jeugdwerk *Grundlinien*, dat rond zijn vijfentwintigste jaar verscheen, dan voor de acht jaar later gepubliceerde *Philosophie der Freiheit*, waaraan hij zelf zo'n enorm belang hechtte.

In dit artikel wil ik niet het levendig, maar ook sterk analytisch geschreven boekje van Frans Marx pogen na te vertellen. In tegenstelling tot hem, denk ik niet dat Steiner soms te kwader trouw was in zijn kentheoretische betoog, maar eerder dat hij in de greep was van wat hij ‘zag’ en waar hij naartoe wilde redeneren. Talloze van Frans Marx' opmerkingen zijn echter, mijns inziens, geheel en al to the point, hoe onaangenaam die point voor sommigen ook zal zijn. Wie is geïnteresseerd in de echt eclatante feilen van de *Philosophie der Freiheit* en niet bang is even zonder de vaste hand van de Meester zelf na te denken, wordt lectuur van Marx' boekje (helaas amateuristisch slecht ge-edit door de uitgeverij) van harte aanbevolen. En passant bekritiseert de auteur ook nog de anthroposofische behandeling van Goethe's versus Newton's licht- en kleurentheorie. Dit is een discussie waarin ik mij niet wil of kan mengen en die mij in deze context ook minder essentieel lijkt, tenzij het Frans Marx vooral gaat om het ‘kwade trouw’-argument. Mij lijkt de puur filosofische kritiek, zonder ad hominem redeneringen, echter oneindig veel belangrijker.

Het kernprobleem van de anthroposofie, niet als bron van ten dele uitermate vruchtbaar en zinvol gebleken toepassingen, maar als puur esoterisch systeem, dat westerlingen op een westerse wijze (namelijk primair via waarneming en denken, en dan vooral denken) bij hun spirituele ontwikkeling behulpzaam wil zijn, is mijns inziens in de volgende punten samen te vatten: Een zuivere kentheorie, zonder metafysische basiskeuzen (ook al blijven die de schepper ervan doorgaans onbewust) is principieel onmogelijk, in tegenstelling tot wat Steiner - in de geest van zijn tijd - dacht. In de *Philosophie der Freiheit* zegt Steiner, dat wij in het zuivere denken verbonden zijn met de bron waaruit alle realiteit ontstaat. Ik zou zeggen: Met de bron waaruit de realiteitservaring van een denktipe ontstaat en Frans Marx (zelf een denktipe, lijkt mij), laat zien tot welke contradicties zo'n uitgangspunt leidt en in welke bochten Steiner zich (volgens hem bewust, volgens mij onbewust) moet wringen om deze stelling waar te maken. Niet alleen kan een kentheorie, in tegenstelling tot Steiners tijdgebonden opvatting daarover, niet ontstaan zonder voorgaande (vaak onbewuste) metafysica, bovendien is de zijne verre van feilloos: niet consequent in het taalgebruik, niet correct ten aanzien van Hume en Kant (degenen tegen wie hij zich op overtuigende wijze zou hebben moeten afzetten), en zeker niet ‘onweerlegbaar’. Nogmaals: zie Frans Marx' *Rudolf Steiner als filosoof*. Een esoterische leer die, volgens de eigen normen, staat of valt met haar (volgens de auteur assumptievrije) kentheorie, verkeert in een erg kwetsbare positie. Een esoterische praktijk (scholingsweg) die uitzonderlijk veel waarde hecht aan het denken als ‘toegangspoort’ (volgens Steiner komt de leerling via die poort op wellicht de traagste, maar veruit de veiligste weg), raakt temeer in de problemen.

Natuurlijk is het in de fase van ego-opbouw van het allergrootste belang dat alle psychische functies, en voor moderne westerlingen in het bijzonder ook het kritische, zelfstandige denken, zo krachtig mogelijk worden ontwikkeld. Maar vervolgens blijken al die functies, het denken voorop, datgene te zijn wat de eenheidservaring van en met het Al belet. Vandaar dat in vrijwel alle spirituele stromingen (van Vedanta tot taoïsme, van boeddhisme tot soefisme, van christelijke mystiek tot Zen) de nadruk wordt gelegd op een noodzakelijke transformatie van het bewustzijn,

waardoor de ‘klievende’ functie i.c. van het denken kan worden opgeheven. Het herstel van de eenheid: de toegang tot het diepste inzicht, de onconditionele liefde, de gelukzaligheid, kortom de ‘Verlichting’, de ‘Verlossing’ en de *unio mystica*, vinden plaats voorbij de voorstellingen en gedachten, de subjectieve gevoelens en dadendrang.

Steiner koos voor een geheel andere, zijns inziens pas echt christelijke en westerse weg. Niet het denken, maar het menselijke bewustzijn werd door hem als ‘het klievende’ gezien. Niet het totale, getransformeerde bewustzijn, maar bovenal het denken zelf kon de poort zijn tot ‘bovenzinnelijke ervaringen’ en inzichten. De ervaringen van deze soort die de zijne waren, beschreef hij bij herhaling en in detail, omdat hij meende dat degene die deze beelden in zich opnam en denkend daarin meeding, daarmee de eigen bovenzinnelijke ‘waarnemingsorganen’ kon helpen vormen. In alle andere mij bekende integere spirituele systemen zouden juist zulke voorstellingen van (andermans) beelden als een belemmering worden gezien op het Pad. Iedere verwachting die het nog onverlichte bewustzijn koestert over de verlichte toestand, iedere voorstelling daarvan, gedachte of oordeel daarover en begeerte daarnaar, vormt in het algemeen een beletsel. Steiners repliek hierop luidt, dat de mens die ineens ziende wordt op bovenzinnelijk niveau, in grote verwarring kan raken en ten prooi kan vallen aan diverse illusies en gevaren. Zijn esoterische mededelingen en geschriften kunnen daarentegen een houvast en een oriëntatie bieden in wat anders wel eens een zeer riskante en bedreigende situatie zou kunnen zijn. Vervolgens zou de dupliek van esoterici van andere signatuur dan die van Steiner luiden, dat het ook helemaal niet gaat om bovenzinnelijke imaginaties (of inspiraties of intuïties). Het doel van de mystieke weg is de uiteindelijke hervereniging van de geïndividualiseerde mens en het goddelijk-geestelijk Al waaruit zij is afgesnoerd, zeker tijdens het leven op aarde maar tot op zekere hoogte zelfs in de tussentoestand tussen de aardelevens. Voor de ware mysticus is er maar één hoogste, absoluut doel: onbenoembaar en totaal. (Zie hiervoor, bij voorbeeld, het zeer indrukwekkende boek van de Russisch-Engelse soefi-leerlinge Irina Tweedie, *Daughter of Fire*, Nevada City, CA.: Blue Dolphin Press, 1987. Men leze vooral níet de sterk ingekorte Britse editie of de daarnaar gemaakte vertalingen.)

Wat Steiner biedt, is de weg van de magiër: degene die een zeer gedifferentieerde en wel degelijk benoembare ervaring heeft van de innerlijke, geestelijke realiteit en die met behulp daarvan het aardse leven poogt te transformeren. De mysticus ziet dit als een half-way station. De magiër, omgekeerd, ziet de mystieke ervaring als onvoldoende aards relevant of zelfs als subjectief en onbetrouwbaar.

Beide benaderingen, de mystieke en de magische, zijn in het verleden korte tijd vereend geweest in het taoïsme in het oosten en in de kabbala in het westen. Maar doorgaans gaat het in mystiek en magie om geheel anders gearde mensen die lange tijd geheel gescheiden wegen gaan.

Voor de moderne, westerse, christelijk-magische weg is de rijkdom aan ervaringen en inzichten die Rudolf Steiner had tot dusver vaak verrassend ter zake en vruchtbaar gebleken, met name in de toepassingsgebieden van de anthroposofie. De wijze waarop Steiner zijn spirituele weten kennistheoretisch heeft pogen te funderen, is echter - en daarin ben ik het geheel met Frans Marx

eens - wijsgerig niet of in elk geval niet meer acceptabel. Zo'n poging tot het leggen van een metafysisch assumptievrije basis is op zichzelf al achterhaald en de wijze waarop Steiner de poging deed, is dan nog eens, zelfs binnen het kader en de normen van zijn eigen wijsgerige cultuurkring, uiterst aanvechtbaar.

Voorts is het discutabel of het denken werkelijk (voor iedereen) de ideale poort zou zijn tot bovenzinnelijke ervaringen en a fortiori tot de laatste en hoogste, voorbij helderziendheid en andere siddhi's (bovenzinnelijke 'vermogens'), zoals die in het Sanskriet heten. Gegeven Steiners mentaliteit en spirituele doel, die mijns inziens als modern, christelijk-magisch moeten worden gedefinieerd, zijn de 'siddhi's' zeer wenselijk. Steiner beschikte over hen in uitzonderlijke mate, lijkt mij. Wat hij deed, of althans wilde doen, om niet als een soort 'helderziend kruidenvrouwtje' de geschiedenis in te gaan, was hen (voor hemzelf achteraf; voor zijn levensoeuvre vooraf) kentheoretisch verklaren en funderen. Ik denk dat hij zich bij deze laatste poging ernstig heeft vergist (wederom: vide het commentaar van Frans Marx). Dit doet aan Steiners uitzonderlijke gaven en de overige verdiensten van de door hem geïnitieerde anthroposofie niets af. Wel brengt het diegenen in een moeilijk parket, die geloven in zijn leer van het zelfstandige denken. Waar onmiskenbaar tegenspraak of tekorten of blinde vlekken in de ideeënwereld van de mens Steiner zijn aan te wijzen, zullen zij alles doen om hun leraar, wiens kritiekloze adepten zij zijn geworden, vrij te pleiten en zelfs diens welwillende critici met alle middelen die hun ter beschikking staan verdacht te maken of anderszins dood te zwijgen. Zoals orthodoxe Freudianen kritiek op hun Meester uiteindelijk afdoen met kreten als 'negatieve vaderbinding' en orthodoxe marxisten kritiek op hun leer als uiting van een 'burgerlijk bewustzijn' terzijde schuiven, hebben orthodoxe anthroposofen voor critici de etiketten 'luciferisch' dan wel 'ahrimanisch' in eerste of laatste instantie altijd bij de hand. Hun dogmatische geloof is het enige ware en wie daarvan afwijkt, is 'dus' een spreekbuis van de Duivel.

Gelukkig lijkt er een jongere generatie in aantocht die het sectarische gedoe beu is, zonder dat haar dat belet spiritueel geïnteresseerd, geïnvolveerd en actief te zijn. Velen voelen zich nu mede geïnspireerd door Rudolf Steiner, die voor hen in tal van opzichten een wegbereider en lichtend voorbeeld is. Maar zomin als zij in orthodox-kerkelijke zin willen geloven op gezag, zijn zij bereid zich door Steiner en/of diens verstarde, zo niet versteende, volgelingen te laten verleiden tot 'weten op gezag', zoals Frans Marx het zo aardig formuleert.